

Mohlo by se zdát, že úvahy o různém pojetí společenských funkcí ženy se nepříliš týkají sociologie rodiny. Nesouvislost je tu však jen zdánlivá. Ve skutečnosti problematika socioprofesionálních a rodinných rolí ženy není pro sociologii rodiny ani zdaleka okrajovou záležitostí. Jestliže Parsons vidí v uskutečňování ženské role nejzřejmější napětí současné sociální struktury americké společnosti, bylo by přehnané tvrdit, že totéž platí i pro společnost naši. Nicméně nelze zavírat oči před tím, že ani u nás realizace základních společenských funkcí ženy se neobejde bez případných konfliktů ve společenské makrostruktuře i v mikrostruktuře rodiny. Tyto reálné rozpory pak mají pochopitelně svůj odraz ve společenském vědomí, a to odraz nikoli jednoznačný. Zatímco na jedné straně se ve snaze o urychlení progressu vytyčuje takový model společenských funkcí ženy,¹ který předbíhá vývoj materiálně technické základny, vede toto předbíhání na druhé straně k tomu, že ve vědomí velké části lidí ožívá a stává se přitazlivým starý obraz funkcí ženy vzniklý za zcela jiných, dnešní realitou už dávno překonaných podmínek. Takové tvrzení ovšem vyžaduje podrobnější výklad, v němž se nelze vyhnout ani pojetí ženské otázky v socialismu.

Když před více než osmdesáti lety psal Augustin Bebel svou obsáhlou studii *Žena a socialismus*, zakončil svůj rozbor tehdejšího společenského postavení ženy optimistickou vizí budoucího rozvoje ženské osobnosti, který nastane za socialismu. „Budoucnost patří socialismu, to jest především dělníkovi a ženě“ — napsal v roce 1883. Na počátku sedmdesátých let dvacátého století se v Československu — po dvaceti letech výstavby socialistické společnosti — může Bebelova vize zdát přinejmenším optimistickou, jestliže ji poměříme každodenní realitou života miliónů

žen, žen bez oddechu se pohybujících v kolotoči: zaměstnání — děti — domácnost — zaměstnání... Jestliže konfrontujeme položky „má dáti — dal“, jestliže porovnáváme, co socialistická společnost od žen vyžaduje a co jim za to poskytuje, můžeme snadno nabýt dojmu, že vítězství socialismu znamenalo pro ženy jen zmnožení společenských funkcí. Mýlil se tedy Augustin Bebel ve svém odhadu socialistické budoucnosti, nebo jsme se mýlili my, kdo jsme tuto společnost vytvářeli a už v padesátých letech jsme se příliš lehce vypořádali s „takzvanou“ ženskou otázkou a pokládali ji za jednu provždy vyřešenou? Je nebo není v možnostech socialistického společenského řádu faktická emancipace ženy? Při pečlivějším zkoumání se patrně objeví, že daleko více „viny“ než historický optimismus Bebelův a jeho teoretická koncepce má konkrétní historická praxe našeho společenského vývoje, která v určitých obdobích do značné míry deformovala i socialistické, moderní řešení ženské otázky, a tak z ní učinila jeden z palčivých problémů dneška.

Záměna konkrétního stavu za ideální model, tak typická pro období, která stále ještě nepřesně nazýváme údobím kultu osobnosti, se projevovala v naprostém umrtvení teoretického myšlení o ženské otázce.

Po dlouhá léta se mlčky vycházelo z předpokladu, že — v souladu s obecně známými výroky klasiků — vítězstvím socialistické revoluce bylo dosaženo základního osvobození ženy a že k utvrzení této emancipace stačí zákonodárné akty, jež zaručily ženám rovná práva v ekonomické, politické i rodinné sféře. Přivíraly se oči před rozpornou praxí, která poskytovala obrazy zdaleka ne tak ideální, jak si je teorie namalovala. Opomíjelo se, že ani u Marxe, Engelse a Lenina není vyřešení ženské otázky spjato pouze s politickým ví-

¹ Model se zde chápe v pojetí A. Kłosowské jako určitý obraz nebo symbolické zobrazení žádoucího, pozitivně hodnotitelného stavu věci, jako obraz

sloužící k hodnocení skutečného stavu. Model je tedy žádoucím schématem, s nímž jsou spjaty hodnoty, které je třeba napodobovat a opakovat.

těžstvím proletariátu, s politickou rovnoprávností a zařazením žen do společenské výroby, ale že je vázáno i na další podmínky,² jejichž obrovskou důležitost nám v celé tíži připomínají právě poslední léta. Hlavně se však zapomínalo, že praxe druhé poloviny dvacátého století se nemůže ani v ženské otázce opírat jen o obecné teze vzniklé před desetiletími, v jiné situaci, na základě jiných zkušeností, ale že potřebuje promyšlenou *vlastní koncepci* vycházející z podmínek a zkušeností této země a z potřeb této doby.

Představa, že na úseku ženské problematiky je všechno v pořádku, byla narušena na počátku šedesátých let, kdy se začaly ostře vyjevovat disproporce a narůstat konflikty v naší ekonomice i politice. Negativním způsobem se tak potvrzovala správnost teze, že ženská otázka je otázkou celospolečenskou.

Postupem doby se na stránkách tisku objevovaly všechny potíže a rozpory, jimiž trpí ženy této společnosti — často ovšem jen v popisu, bez pokusu o nalezení příčin, jindy opět se silným emocionálním podbarvením, ale rovněž bez poukazu na racionální východisko.

Nový moment do diskusí o problémech žen v naší společnosti vnesla diskuse o nové ekonomické soustavě v našem hospodářství. Naplno se projevilo, do jaké míry byl dosavadní předpokládáný všeobecný souhlas s ženskou zaměstnaností jen zdánlivý. Všechno to, co dosud jen doutnalo pod povrchem, vzplanulo nyní v bouřlivých diskusích a polemikách o efektivnosti, či neefektivnosti ženské zaměstnanosti vůbec, o přezaměstnanosti, již se zpravidla rozuměla pouze nadbytečná zaměstnanost žen, o rodině jako základní buňce státu, která se neobejde bez ženy jako ochránkyně rodinného krbu a tvůrkyně kouzla domova, o škodlivé feminizaci některých povolání a oborů, o malé návratnosti prostředků investovaných společností do profesionálního školení děvčat atd.

Přímo typickou ukázkou rozvrstvení veřejného mínění v této otázce byla diskuse o zaměstnanosti žen, která probíhala na stránkách Rudého práva od podzimu 1966 do jara 1967. Střetávaly se tu názory hájící důsledně právo žen na práci a nejen ekonomický, nýbrž i humanizující význam

práce s názory, které viděly v zaměstnání žen jen prostředek, který jim zahání nudu, a uznávaly oprávněnost ženské výdělečné práce jen tehdy, je-li bezpodmínečně nutná pro obživu rodiny. Zazněly v nich i hlasy, které odrážely únavu a podrážděnost žen z ustavičných diskusí, jež jsou zcela neplodné, jestliže se současně v objektivní situaci žen nic nemění. Byly tu názory žen, které chápaly své zaměstnání jako jednu z možností své seberealizace, jako obohacení svého života, jímž přispívají i k obohacení celé společnosti. Ale ozvala se i početná skupina čtenářů a čtenářek otevřeně nebo zastřeně se přimlouvající za vytvoření takových ekonomických podmínek, kdy mužův plat by zaručoval slušnou životní úroveň i početnější rodině a umožnil ženě, aby zůstala jen v domácnosti, vychovávala děti a pečovala o příjmné rodinné prostředí pro ně i pro manžela.

Pokud jde o meritum věci, diskutovalo se v ústředním tiskovém orgánu KSČ o zaměstnanosti žen na stejné úrovni a se stejnými či podobnými argumenty, jakých používal už na podzim 1945 Antonín Zápotocký v polemice o téže otázce s představiteli strany lidové a národně socialistické. Rozdíl byl pouze ten, že *protichůdné názory* se — po více než dvaceti letech — střetávaly na stránkách deníku *jedné* politické strany. Názorové rozpory společnosti týkající se zaměstnanosti žen nebyly tedy překonány, ale existovaly dál i *uvnitř* vedoucí politické síly, komunistické strany. Marxistické názory se zde mísily s názory maloměstáckými v symbióze, kterou neotřásla ani závěrečná redakční beseda.

Všechny další diskuse, které se nějak dotýkaly problematiky ženské zaměstnanosti, ukázaly obdobnou polarizaci názorů, obdobné rozdělení diskutujících na dva tábory, jejichž východiska i závěry jsou značně odlišné. Řečeno velmi zjednodušeně, chápe jedna skupina debatérů ženskou zaměstnanost jako dočasné nutné zlo (ne-li dokonce jako zlo vlastní pouze socialismu), jako něco cizího ženě a její společenské funkci, zatímco druhá skupina vychází (pochopitelně ne vždy explicitně) ze stanoviska, že zaměstnanost žen je nutný a pokrokový jev moderní společnosti, užitečný jak pro společnost, tak i pro ženu

² Aby se práce v domácnosti změnila v odvětví výroby, aby se péče o děti a jejich výchovu staly věcí veřejnou, aby rodina přestala

být *hospodářskou jednotkou společnosti*.

samu. Tyto diskuse podle mého názoru signalizují jednu závažnou skutečnost: krizi modelu společenských funkcí ženy v naší společnosti a s tím spojené rozkolísání hodnot. Diskuse o zaměstnaných ženách a jejich dětech, o efektivnosti ženské zaměstnanosti apod. svědčí o tom, že model ženy, který oficiální ideologie a propaganda po léta utvářely, nebyl zdaleka obecně přijat, ale že tu po celou dobu souběžně existoval druhý model, který ovšem měl až dosud jen malou možnost otevření se projevit.

Pokusme se definovat oba modely, oficiální i neoficiální.

První, obecně prosazovaný model, jehož podstatné znaky se objevují v projevech státních představitelů k Mezinárodnímu dni žen, ve vládních prohlášeních a stranických usneseních, lze charakterizovat zhruba takto: Je to žena ekonomicky aktivní, která není zaměstnána jen z hospodářské nutnosti, ale i z vnitřní potřeby a zájmu o svou práci, a která si je vědoma její společenské užitečnosti. Tato žena je veřejně činná nebo má alespoň živý zájem o společenské dění. Současně je matkou, která dobře vychovává své děti, s pomocí služeb a rodiny se pečlivě stará o domácnost a je po všech stránkách — v zaměstnání, rodině i veřejné činnosti — rovnoprávnou a rovnocennou partnerkou muže.

Tento model vycházející z Marxova, Engelsova a Leninova hodnocení účasti žen ve společensky produktivní práci jako primárního základu ženské rovnoprávnosti po dlouhá léta extenzivního vývoje československého národního hospodářství výrazně akcentuje ekonomickou roli ženy. Její roli mateřskou podtrhuje teprve v období, kdy se pronikavě a trvale zhoršuje naše populační situace a kdy ve společnosti převládají silné denatalitní nálady. Snaží se sloučit obě podstatné role ženy — roli mateřskou a ekonomickou — avšak při nízké materiálně technické úrovni našeho hospodářství nemůže vytvořit pro jejich relativní soulad hmotné a kulturní podmínky na všech úsecích společenského života. Proto není tento model dostatečně přitažlivý, jen těžko se realizuje v praxi v celé své plnosti, neboť v podmínkách nedostatečně fungujícího hospodářství včetně dopravy, obchodu, služeb a sociálních zařízení vede jeho realizace k fyzickému i psychickému přepětí žen, k usta-

vičným stressům a frustracím, k postupně převládajícímu přesvědčení, že souběžné plnění ekonomické, mateřské i občanské role ženy je pro většinu žen za současného stavu společnosti nemožné.

Druhý model bychom mohli nazvat tradičním. Je to model ženy, jejímž hlavním posláním a základní životní náplní je být matkou, manželkou a hospodyní rodinné domácnosti. Rozvoj její bytosti se uskutečňuje především, ne-li výlučně, uvnitř malé rodinné skupiny. Zatímco první model akcentuje aktivitu směrem k širším společenským celkům, tento druhý model zdůrazňuje a glorifikuje obětavost směrem dovnitř rodinné buňky. První model vychází z potřeb ženy jako samostatné lidské bytosti, druhý především z potřeb dětí a dalších rodinných příslušníků jako bytostí na ženě závislých. První model podtrhuje požadavky současnosti, druhý se opírá o minulou tradici a považuje se za věčný, neměnný model, odpovídající tzv. přirozené podstatě ženy. Zatímco první model je v interpretaci oficiální ideologie občas značně pragmatický, je druhý model výrazně ahistorický. V zákonité reakci na nedostatky prvního modelu se dopouští idealizace minulosti a přehlíží potřeby budoucnosti.

Ani pro jeden, ani pro druhý model v jejich krystalické podobě však v současné době v naší společnosti neexistují reálné podmínky.

Druhý model je zastaralý, neodpovídá současným ani perspektivním potřebám společnosti ani potřebám ženy, která se chce harmonicky a plně realizovat jako lidská bytost mající širší než jen sexuální a reprodukční potřeby. Ani v minulosti to nebyl univerzální model, ale model realizující se nejplněji jen ve středostavovských vrstvách.

První model zatím u nás neúměrně předbíhá společenskou realitu. Odpovídá sice trendům vývoje moderní vyspělé průmyslové společnosti, ale v naší zemi se uplatňuje s obtížemi úměrnými vzdáleností, kterou musíme ještě urazit, abychom se dostali na úroveň průmyslové společnosti opravdu vyspělé. Navíc ve své schematicnosti nepřihlíží k tomu, že biosociální skupina žen je vnitřně hluboce diferencována svými socioprofesionálními i demografickými znaky, ve své rigiditě (a to se týká i modelu, který jsem nazvala tradič-

ním) se stává krunýřem spoutávajícím mnohotvárnou realitu ženského bytí.

Tato krize modelu společenských funkcí současné ženy nepostihuje jenom naši společnost, není to ani československé, ani socialistické specifikum — zamýšlejí se nad ní filosofové a sociologové i v kapitalistických zemích a dávají odpovědi nejrůznějšího druhu. V základě hledání tohoto modelu, což je záležitost spíše sociologická, stojí však stále nezodpovězená otázka spíše filosofická: existuje nějaká neměnná, jednou provždy daná přirozená podstata ženy? Je její biologická odlišnost současně i její sociální determinací? Znamená základní biologická odlišnost, různost ženy i nemožnost její faktické rovnoprávnosti i rovnocennosti? Je ženství nezměnitelný osud nebo výslednice kulturně historického vývoje? Jaké důsledky vyplývají z kladného či záporného zodpovězení této otázky pro společenské postavení ženy?

Před takovými otázkami stojí nejen teoretik, který chce pochopit společenskou situaci ženy v současném světě, ale i politický praktik, který chce tuto situaci nějakým způsobem měnit a přetvářet. Odpověď na výše položené otázky není proto bez významu ani pro nás, jestliže se chceme pokusit porozumět konfliktům ženy naší země a naší doby. Vycházíme přitom z premisy, že základem všech těchto střetů je konflikt mateřské a ekonomické role ženy, který se zrodil spolu s industriální společností, který až dosud žádná moderní společnost nebyla s to uspokojivě vyřešit a který je permanentním zdrojem napětí v současné rodině.

Tento nezdar lze možná vysvětlit i tím, že ulpíváme pouze na jevovém povrchu tohoto konfliktu a opomíjíme jeho podstatu. Ta je patrně spjata nejen se změnou výrobních sil a poměrů, ale snad i s autonomními vývojovými procesy uvnitř rodiny, jak se domnívá V. Fišerová, nebo i s krizí emocionality, o které tak podnětně uvažoval O. Klein (Sociologický časopis č. 2/1969). Jeho hypotézy o trendech změn ve vývoji osobnosti v období vě-

deckotechnické revoluce, o možnostech a potřebě uvědomělého zásahu do spontánní interakce matka — dítě, o nutnosti řídit socializační proces osobnosti tak, aby byla lépe schopna adaptace ke společnosti a netrpěla frustrací z nenaplněných emocionálních očekávání — to všechno se významným způsobem dotýká i našeho tématu a ozřejmuje to, co bylo naznačeno už v úvodu: že totiž stále ještě stojíme na začátku bádání, klademe otázky a dáváme odpovědi, které si nemohou činit nároky na úplnost nebo konečnost, sbíráme a snášíme základní materiál pro budoucí stavbu.

K problematice konfliktu rolí ženy existuje obsáhlá literatura,³ jejíž autoři se při snaze najít zdroje tohoto konfliktu musí tak či onak vyjádřit i k otázce o tzv. přirozené podstatě ženy. Základní potíží při studiu těchto děl napsaných o ženě je odlišit v nich Dichtung od Wahrheit, tj. oddělit racionální zjištění a poznatky od často iracionálního výkladu autorů ovlivněných (při bádání o ženě více než při bádání o kterémkoliv jiném předmětu) ideologií své doby, kulturními tradicemi své země, výchovou, které se jim dostalo, prostředím, v němž vyrůstali, vzorem ženy, který kolem sebe viděli a v neposlední řadě, jde-li o muže, i svými individuálními zkušenostmi se ženami. I při velké rozmanitosti přístupů k problematice společenských funkcí a rolí ženy je však dělicí čarou mezi nimi to, na kterou roli ženy kladou větší důraz. Ti, kteří (ať už implicitně nebo explicitně) vycházejí z uznání jakési přirozené, tj. biologicky dané podstaty ženy, zdůrazňují spíše její roli mateřskou (např. Buytendijk, Pfeilová). Autoři vycházející z obecně lidského určení ženy, akcentují spíše její aktivní podíl na utváření společnosti, jak se projevuje především v její roli socioprofesionální (Piotrowski, svým způsobem Beauvoirová, Kleinová).

Nový moment v literatuře a bádání o ženě představuje švédská diskuse o sex-roles, o životních rolích muže a ženy,

³ Uvedeme-li z ní některá základní nebo zvláště zajímavá díla, pak sem patří:

— Viola Kleinová, *The Feminine Character. History of an Ideology*, London 1946

— Margaret Meadová, *Male and Female. A Study of the Sexes in a Changing World*, Pelican Books, 1964

— F. J. J. Buytendijk, *Die Frau*, Köln 1953

— V. Kleinová — A. Myrdalová, *Women's Two Roles: Home and Work*, London 1956

— Jerzy Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety i rodzina*, Warszawa 1963

— Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, New York 1963

— Elisabeth Pfeilová, *Die Berufstätigkeit von Müttern*, Tübingen 1961

— *Femmes du XXe siècle*, Paris 1965

— Simone Beauvoirová, *Druhé pohlaví*, Praha 1966

— Švédský sborník *The Changing Roles of Men and Women*, London 1967.

terá vznikla na počátku šedesátých let a trvá dodneška. Stále více pŕůdy ve veřejném mínění a souhlasu u vládních i společenských institucí nalézá radikální názor o tom, že role muže a ženy ve společnosti nejsou — či spíše nemají být — komplementární, nýbrž ekvivalentní.

Podle švédských radikálů nemŕže být dosaženo ženské emancipace a rovnosti mezi mužem a ženou (a absolutní rovnost v právech a povinnostech a společenském statusu obou pohlaví je jejich cílem) dokud ženy nevstoupí do zaměstnání mimo dŕm a nebudou se mu trvale věnovat. Musí samy odhodit a odmítnout ideál ženy v domácnosti, musí přestat považovat manželství a rodinu za instituci, která je podporuje a živí. Ženy se mají vědomě snažit ze všech sil o vlastní dráhu, o vlastní kariéru v povolání a stát se společensky a ekonomicky nezávislými na mužích.

Rovnost obou pohlaví — a na to kladou radikálové zvlášť velký důraz — se musí rozšířit a aplikovat i na úkoly uvnitř rodiny. Odpovědnost muže za děti a jeho význam pro výchovu dětí jsou stejně velké jako odpovědnost a význam ženy. Názor, že žena má dvě role, pokládají radikálové za neudržitelný a scestný. Jak ženy, tak i muži mají podle nich jednu a touž roli: být lidmi, lidskými bytostmi hodnými toho jména; pro obě pohlaví zahrnuje tato role i péči o děti.

Pro nás je ve švédské diskusi jeden zvlášť zajímavý moment. Edmund Dahlström ve své analýze této debaty shledává značnou shodu mezi názory švédských radikálů a marxistickou ideologií ženské otázky. Rozdíl vidí především v jejich praktické realizaci. Švédští radikálové, kteří chtějí svou teorii realizovat v podmínkách kapitalistické společnosti, kladou důraz na stejnoměrnější rozdělení rolí muže a ženy v rodině mimo jiné — ne-li především — proto, že současná role ženy v rodině zvyšuje náklady na ženu jako pracovní sílu, což ji v podmínkách soukromého podnikání vystavuje riziku diskriminace na trhu práce. Podle domnění E. Dahlströma toto nebezpečí v socialistických státech, které aplikují marxistickou teorii ženské otázky, odpadá. V socialistické ekonomice je podle něho snazší dosáhnout souhlasu zaměstnavatele s ideou, že vyšší náklady na ženskou práci mají být rozděleny na společnost jako ce-

lek. Edmund Dahlström soudí, že v socialistických zemích jsou jakékoliv formy diskriminace žen přestupkem a že se tu striktně vyžaduje dodržování zásady rovnosti. Rovněž se domnívá, že problém znovurozdělení rolí a úkolů nepřichází v socialistické společnosti v úvahu, protože tato společnost už nahradila velkou část tradiční domácí práce žen komunálními zařízeními pro péči o dítě a pro osobní spotřebu.

V tom se, jak víme z vlastní zkušenosti, E. Dahlström mylí. Přesto, že zaměstnanost žen dosáhla v roce 1968 v ČSSR 46,2 % všech zaměstnaných osob, společnost se této skutečnosti dosud nedokázala přizpůsobit právě v těch úsecích a oblastech, které jsou s vysokou zaměstnaností žen (u nás navíc s relativně vysokou zaměstnaností matek nezaopatřených dětí) nerozlučně spjaty.

Proto téměř všechny aspekty švédské diskuse — včetně redefinice a redistribuce životních rolí — jsou aktuální i pro nás. Československo nemá ještě ani dnes dostatek společenských zařízení pro péči o děti těch rodin, které to naléhavě potřebují; zaostáváme v modernizaci a racionalizaci domácnosti, v modernizaci obchodu a dopravy, v síti a kvalitě takových služeb, jako jsou prádelny, čistírny, opravy a správkárny. Čas, který ženy věnují domácím pracím, se za léta 1960—1967 snížil pouze o 1 hodinu v týdnu. Socialistické podniky nejsou ještě vždy ochotny vidět v ženě rovnocennou pracovní sílu a dát ji stejné možnosti profesionálního uplatnění; problematika efektivnosti ženské práce a vyšších nákladů na ženskou pracovní sílu není zdaleka vyřešena tak jednoznačně ve prospěch žen, jak si snad myslí zahraniční pozorovatel. Diskriminace žen v zaměstnání existuje v různých formách skrytě i v socialistických zemích a je těžko požitelná. A co nejspíše může nezastvenému pohledu uniknout: ideologie rovnoprávnosti žen, byť oficiálně uznávaná, má stále ještě dost labilní kořeny a nedá se říci, že by byla ve své nedeformované marxistické podobě internalizována většinou společnosti, natož pak společností celou.

Výrazně se to projevilo — jak už bylo řečeno — právě v období, kdy se rozvinuly diskuse a polemiky na tomto úseku. Reakce na dlouhodobé podceňování ma-

teřské role ženy se projevila v mnohdy stejně jednostranném a paušálním odmítání zaměstnanecké role ženy a mýtizování jejího mateřství. Deprivační syndrom dětí, jež v důsledku separace nebo zanedbání trpěly nedostatkem mateřské lásky a trvalé interakce matka — dítě, se stal postřachem zaměstnaných matek. S teorií J. Bowlbyho⁴ se v mnoha publicistických materiálech zacházelo jako s Freudem ve Spojených státech amerických; zaměstnané matky trpěly pocitem viny, protože naši kritikové odloučenosti dítěte od matky nerozlišovali dostatečně mezi škodlivými důsledky trvalé institucionální péče o dítě a důsledky pouze částečné institucionální péče, jež je doplňkem normální a pravidelné, denně se opakující péče rodinné. Hledaly se příčinné souvislosti mezi stoupající zaměstnaností žen a klesající porodností — spíše však v laické veřejnosti než mezi odborníky. Ti naštěstí nepodlehli lacinému svodu zdánlivě evidentní kauzality a neopomněli poukazovat na to, že žádný společenský jev nemůžeme uspokojivě vysvětlit jednou jedinou příčinou, tedy ani menší počet dětí v rodinách pouze větší zaměstnaností žen. V diskusi kolem knihy Simony Beauvoirové *Druhé pohlaví* se učinil náběh jít ke kořenům věci — k otázce, kdo je to žena? Má pravdu Beauvoirová, že ženou se člověk stává, nebo se člověk ženou už rodí, jak se spíše domnívá Irena Dubská? A přestože drtivá většina našich diskutérů o nejrůznějších aspektech ženské otázky, o rolích a modelu ženy si vědomě tuto otázku patrně nikdy nekladla, přece určitý druh odpovědi na ni leží v základech konstrukce jakéhokoliv modelu společenských funkcí ženy.

Model společenských funkcí ženy, který se vytýčuje — byť někdy ne zcela uvědoměle — v socialistických společnostech, se pokládá jak uvnitř těchto zemí, tak i mimo ně za model marxistický. Za takový se pokládá i obecně prosazovaný model československý. Protože se však jeho zdůvodňování a všestrannému propracování nevěnovala v minulosti dostatečná pozornost, protože vznikl spíše spontánně jako model účelový, velice snadno podléhal výkyvům a pod nárazem „potřeb

doby“ nebo i z nedostatku argumentů a protiargumentů měnil leckdy dost podstatně své dimenze a přizpůsoboval svou tvář bezprostřednímu tlaku okolností, zejména když jeho zastánci neměli dost odvahy konfrontovat jej přímo se stále živým a oživajícím tradičním středostavovským modelem.

V modelu společenských funkcí současné ženy, jenž se vytváří víceméně podobně v evropských socialistických průmyslově vyspělých zemích, je implicitně obsaženo odmítnutí zvláštní, tzv. přirozené podstaty ženy. Je to důsledek pojetí člověka jako bytosti společenské, jejíž biologické vlastnosti nelze zkoumat mimo historický společenský kontext. V tom se marxismus shoduje s výsledky mnoha speciálních věd, které společlivě zjistily, že biologické vlastnosti člověka nepůsobí bezprostředně ani na jeho vlastnosti psychické, ani nemají určující vliv na jeho společenské chování. Tvoří pouze rámec jeho společenské činnosti — rámec, který poskytuje dostatek prostoru působení jiných faktorů: geografických, demografických, ekonomických, kulturních a výchovných, společenských.

Velká přizpůsobivost vrozených lidských pudů a potřeb spolu s dlouhým obdobím závislosti dětí na rodičích způsobuje, že v procesu socializace člověka dochází u lidí se stejným biologickým základem právě v důsledku odlišnosti společenského prostředí a odlišné síly a důrazu, s níž jednotlivé faktory na jedince působí, k různým výsledkům. Na druhé straně ovšem podobnost podmínek, v nichž se proces socializace uskutečňuje, vede k podobným výsledkům. Uznávání rozhodujícího významu neměnné biologické podstaty ženy pro její postavení ve společnosti by se mohlo zvrhnout i v rasovou teorii svého druhu. Koneckonců v posledním dějinném období nacistické Německo znamenalo nejhlubší degradaci ženy právě vyzdvihováním biologické podstaty její ženskosti, což vedlo v některých extrémních případech až k popření její lidskosti.

Proslulou a mnohokrát citovanou formulací R. E. Clarka o tom, že „Člověk se nerodí lidským, ale stává se lidským v procesu výchovy“, je možno aplikovat i na

⁴ John Bowlby publikoval poprvé v roce 1951 svou zprávu světové zdravotnické organizaci *Maternal Care and Health* o dětech, které jsou v útlém dětství vychovávány z různých důvodů

trvale mimo rodinu, v sociálních a zdravotnických zařízeních. Populární výklad své zprávy vydal několikrát v Penguin Books pod názvem *Child Care and the Growth of Love*.

ženy (jak to snad nejdůsledněji učinila Simone Beauvoirová), ovšem s plným vědomím, že výchova sice přetváří a modifikuje vrozené biologické vlastnosti, ale neodstraňuje je. Odlišnost funkce muže a ženy v rozmnožování, jímž se udržuje lidský druh, je nezměnitelná. I u této nezměnitelnosti jsme však vývojem civilizace a kultury dosáhli změn, které značně omezily její fatálnost. Dnes, v době masového rozšíření antikoncepčních prostředků, není už mateřství pro ženu nevyhnutelným, předem nepřevídavatelným osudem. Ve vyspělých státech mají i ženy sociálně slabších vrstev možnost rozhodovat o tom, kdy a kolikrát budou matkou, případně budou-li jí vůbec.⁵ Přesvědčení o základní determinovanosti ženy jejím mateřstvím tak dále ztrácí své opodstatnění.

Jestliže souhlasíme s Cooleyem, že člověk nemá lidskou přirozenost při narození, ale že ji získává pouze soužitím se společností a v izolaci ji opět ztrácí, pak z toho musíme vyvodit patřičné závěry i pro pohled na tzv. přirozenou podstatu ženy. Také žena získává takzvané ženské vlastnosti v průběhu své socializace ve společnosti, která stanovila různé vzory chování pro muže a ženy a která vytváří určitý model rolí, jež mají obě pohlaví v dané společnosti — v zájmu jejího úspěšného fungování — plnit. A protože tyto vzory chování a modely rolí se v západní civilizaci po celá staletí proměňovaly jen nepatrně, mohou dnes vlastnosti, k nimž jsou dívky vychovávány, působit jako vrozené a neměnné, jako vlastní všem ženám bez rozdílu.

Teprve změna v rolích ženy, jež nastává první průmyslovou revolucí a změnami tradiční předindustriální rodiny, vyvolává v život i potřebu jiných než tradičních vlastností pro ženy. Na ženách, které od první světové války vstupují v masovém rozsahu do zaměstnání, se vyžadují vlastnosti vhodné pro jejich ekonomickou roli mimo dům (nejstručněji se obsah těchto nových potřebných vlastností dá vyjádřit anglickým termínem „businesslike“). V historické retrospektivě je ovšem ekonomická role ženy v podobě výdělečné činnosti mimo vlastní domácnost natolik nová, že může vzbuzovat dojem nepříro-

zenosti, a to nejen u mužů. Je to role relativně nová i pro ženy, které ji vykonávají, a identifikace s ní je různá a značně diferencovaná.

Všechny dosavadní sociologické výzkumy na Západě i na Východě potvrdily, že z řady činitelů, které ovlivňují identifikaci ženy s její zaměstnaneckou rolí, působí nejsilněji úroveň vzdělání a kvalifikace ženy, jejichž důsledkem pak bývá i charakter její práce, postavení v zaměstnání a to, jaké místo zaujímá zaměstnání v jejím hodnotovém systému. Protože však — vlivem historického vývoje a kulturních tradic — je mezi zaměstnanými ženami stále ještě relativně málo těch, které na základě vysoké kvalifikace mohou vykonávat zajímavou, tvůrčí práci, je jejich identifikace s novou, profesionální rolí vcelku značně slabší než s tradiční rolí mateřskou. A protože „zkušeností je potvrzeno, že role prováděná s přesvědčením formuje za delší dobu výrazně i psychogenní vlastnosti jednotlivce, že určité situace děděné z pokolení na pokolení vytvářejí určité psychické typy“,⁶ vykristalizoval v průběhu dějinného vývoje lidstva i typ ženy — matky, charakterizovaný především její silnou citovou identifikací s mateřskou rolí. A tak jako vlastnosti ceněné a obdivované u matek jsou nikoli jen vrozené, ale velkou měrou i kultivované, tak i jiné vlastnosti považované za typicky ženské a ženám naopak spíše vyčítané — jako jejich pasivita, pokora, přizpůsobivost — jsou plodem historické zkušenosti generací žen po staletí odsuzovaných k druhořadé společenské pozici.

Existence „přirozené podstaty“ ženy, která by determinovala i její psychologii a tvořila zásadní bariéru mezi muži a ženami, nebyla dosud žádnou vědou či vědcem prokázána. Mnozí naopak poukazují na to (Kleinová, Meadová, Buytendijk, Sokołowska, Sullerotová), že individuální rozdíly v charakteru a temperamentu mezi jednotlivci téhož pohlaví, způsobené jejich různým individuálním vývojem, mohou být a také bývají větší než skupinové rozdíly mezi příslušníky různých pohlaví. Existuje nespočet lidských vlastností, charakterů, temperamentů, které se v různé síle a směsi vyskytují jak mezi muži, tak

⁵ Vědecké utopie jdou ještě dále; uvažují například o tom, že by ženy mohly být zbaveny i nepříjemností těhotenství tím, že asi po měsíci až šesti týdnech by se plod odebral z jejich těla a vyvíjel by se dál mimo ně — po osmi měsících

by si matka přišla k lékaři pro dítě, které dožrálo k životu mimo její tělo.

⁶ J. Szczepański, *Základní sociologické pojmy*, NPL, Praha 1966, s. 59.

i mezi ženami. Biologický základ není určující pro to, co vznikne z batolete mužského či ženského pohlaví, pro to, co z nich udělá společnost i oni sami, neboť „lidská podstata není žádné abstraktum vlastní jednotlivému individuu. Ve své skutečnosti je souhrnností společenských poměrů“.⁷

Společnost, která — ať už v důsledku svých ekonomických nebo politických limitů — rigidně trvá na přísném rozhranění a tradičním vymezení mužských a ženských rolí, brzdí svobodný rozvoj příslušníků obou pohlaví, i když často je to patrné pouze u žen. Ale stejně tak nemožňuje svobodný rozvoj žen ani ta společnost, která sice formálně přijala, uzákonila a oficiálně vyznává zásady rovnosti obou pohlaví, avšak v reálných společenských vztazích setrvává u takřka nezměnného životního stylu a myšlenkového stereotypu, který vznikl za zcela odlišné situace a dnes nemá téměř žádné faktické opodstatnění.⁸ To platí i pro současnou československou společnost, v níž se sice citovala teze o idejích, které se stávají materiální silou, když se zmocnily mas, ale v níž se dlouho nepřiznalo, že také staré ideje, které se zakořenily v myslích mas, se stávají materiální brzdou a nedají se automaticky nahradit idejemi novými — zejména v ženské otázce, která je silně spjata s emocionalitou každého jedince. Tady se racionální, od předsudků oproštěný přístup prosazuje zvlášť těžko.

Lze říci, že naše společnost je v současné době — vzhledem ke své ekonomické situaci a jejím budoucím možnostem i vzhledem k obsahu a úrovni obecně rozšířených a přijímaných názorů o ženské otázce — nakloněna nějaké — zatím blíže neurčené — modifikaci dosavadního obecně prosazovaného modelu společenských funkcí ženy, neboť ten se v praxi příliš neosvědčil. V nejbližší budoucnosti se tedy patrně staneme svědky zápasu (i když ne vždy zjevného) o novou koncepci ženské otázky u nás, z níž vyplyne i nový model společenských funkcí ženy. Měli bychom si však být vědomi nebezpečí, že z takového střetnutí sil, kde se budou setkávat ekonomické zájmy podniků, populační zájem státu, po-

litické zájmy stran a společenských organizací, ekonomické potřeby jednotlivců, může snadno vzejít kompromisní, utilitaristický model ženy a jejích společenských funkcí i rolí. Teorie by však měla — ve spojení několika disciplín — pracovat na modelu, který by si svou vědeckostí a všestranností zasloužil přídomek marxistický a který by mohl ovlivnit i praxi.

Domnívám se, že východiskem k vypracování takového modelu — a současně i jeho cílem — by měl být Marxův člověk jako člověk potřebující totalitu lidského životního projevu, člověk-žena, v níž její vlastní uskutečnění existuje jako vnitřní nutnost.⁹ A protože určení lidské bytosti jsou mnohonásobná, musí takový model ponechávat prostor pro seberealizaci ženy jako milenky, manželky, matky (homo eroticus a curativus), jako pracovnice a tvůrkyně (homo faber a homo creativus), jako občanky (homo politicus). Všechna tato určení by měl model obsahovat, neboť všechna jsou žádoucí z hlediska společnosti i jednotlivce, z hlediska muže i ženy — i když jejich žádoucnost je jak pro společnost v určitých kratších etapách jejího vývoje, tak i pro různé jednotlivce ne vždy stejně silná a výrazná. To však — jako u každého modelu — vyznačí korektiv politické a každodenní praxe.

Socialismus má ve své teorii a za objektivně a subjektivně příznivých podmínek i ve své ekonomické, politické a kulturní praxi reálnou šanci posunout řešení ženské otázky o kus dál, jestliže se nebude bát položit si i nepříjemné teoretické otázky (například o formě a funkcích soudobé rodiny — v souvislosti s modelem a rolí ženy) a z odpovědi na ně vyvodit závěry pro praxi. Zatím jsme se v našich sporech o ženské otázce (které eo ipso byly i sporem o model společenských funkcí ženy) nevymanili z kontraverze mateřství a zaměstnanecké role, a občanskou roli ženy jsme ponechávali téměř zcela mimo naši pozornost. A přece v modelu společenských funkcí ženy, který chce přihlížet (a musí to udělat) k opravdu mnohonásobným určením ženy jako

⁷ Karel Marx: *These o Feuerbachovi*, citováno z Marx-Engels: *Vybrané spisy II*, Praha, Svoboda 1950, s. 422.

⁸ Vymezení mužských a ženských rolí není samozřejmě produktem voluntarismu vládnoucích tříd; je podmíněno celou řadou faktorů, z nichž

nejhlavnější působí materiálně technická základna společnosti a z ní vyplývající děla práce. Ovšem politický systém zde má významný stimulační nebo brzdící účinek.

⁹ Viz K. Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*, SNPL, Praha 1961, s. 182.

lidské bytosti, nesmí důraz na její určení politické chybět.

Ani sebelépe formulovaný model se ovšem nestane „žádoucím schématem, se kterým jsou spjaty hodnoty, jež je třeba napodobovat a opakovat“, jestliže pro toto napodobování neexistují reálné materiální podmínky. V takovém případě zůstane model ženy modelem jen pro elitu — elitu vytvořenou z žen s mimořádně příznivými individuálními podmínkami. Je proto pochopitelné, že v současné situaci se pozornost teoretiků zaměřuje ke klíčové otázce, k onomu už tolikrát zmiňovanému konfliktu mateřské a zaměstnanecké role. Na jeho zmírnění závisí i možnost žen v širší míře realizovat svou roli politickou, pro jejíž zvýraznění je základním a podstatným omezením nedostatek volného času žen, jejich fyzické a psychické přepětí, jež vzniká ze soustředění na to, aby zvládly své první dvě role. To jim znemožňuje — i těm, jež by z vnitřní nutnosti chtěly — větší politickou angažovanost projevovanou nejen myšlením, ale i politickými činy.

K řešení konfliktu mateřské a zaměstnanecké role ženy existuje i v socialistických zemích různý přístup, zejména u teoretiků (praxe se — jak se zdá — naopak živelně utváří v mnoha zemích podobně). Mohli bychom tyto přístupy charakterizovat jako přístup strnule emancipační a přístup pružně emancipační. Strnule emancipační přístup zdůrazňuje jako prvořadou roli ekonomickou; mateřskou roli chápe jako přírodní danost, s níž společnost sice musí počítat, ale na kterou reaguje jaksi „za pochodu“ a z hlediska zájmů spjatých právě s rolí ekonomickou. V extrémních případech zastánci tohoto přístupu chápou rovnost žen na poli ekonomickém jako odmítání jakýchkoli výhod pro ženy (např. zkrácenou pracovní dobu pokládají za dočasný kompromis neslučitelný se skutečnou ekonomickou emancipací ženy), nikoli tedy jako švédští radikálové, kteří prosazují, aby v požadavcích ekonomické role ženy i muže se bral zřetel i na jejich role rodičovské. Také fázování života ženy (viz Kleinová, Myrdalová, Pfeilová, Piotrowski), kdy v určitém období se žena věnuje jen své roli mateřské, je pro ně nepřijatelné jako ústupek od zásad rovnosti. Vycházejí, i když si to leckdy možná ani neuvědo-

muji, z mnoha předpokladů, které jsou však jen v menší míře už realizovány: z dokonale fungujících služeb, především veřejného stravování, obchodu a úklidu, i z úplné modernizace a racionalizace domácnosti; z dostatečné a kvalitní sítě zařízení pro péči o děti předškolního i školního věku; z jednoznačné ochoty žen svěřovat děti těmto společenským institucím, z ochoty, jež vyplývá ne jen z ekonomické nutnosti, z touhy těchto žen pracovat pro společnost, ale i z dokonalé akceptace zaměstnanecké role ženy její rodinou — hlavně manželem — a celou společností.

Komplexně však takové podmínky, jež by snad mohly zdůvodnit to, co nazýváme strnule emancipačním přístupem, neexistují dosud v žádné socialistické ani kapitalistické zemi. A tak model společenských funkcí ženy, jež možno z tohoto přístupu odvodit, zůstává teoretickou konstrukcí, ne všude dostatečně obalenou zdivem skutečnosti.

Také československý model, jak jsem se jej pokusila formulovat v úvodu této úvahy, byl do značné míry poplatný strnule emancipačnímu přístupu, i když se postupem doby snažil o vyváženost jednotlivých rolí ženy. Od počátku šedesátých let, kdy se konfliktnost situace stávala stále zřejmější, se však začíná u nás prosazovat pružně emancipační přístup. Vyznačuje se větší pozorností k mateřské funkci ženy, snahou o diferencovaný přístup k ženám, citlivějším respektováním jejich biologické a sociální odlišnosti, větším přihlížením ke konkrétní společenské situaci. Dá se říci, že praxe donutila teorii dívat se na ženskou otázku z nového zorného úhlu. (Toto praktické donucení ovšem v sobě taji nebezpečí, že náš pružně emancipační model nebude nesen vždy důvody humanizačními, ale také ryze pragmatickými; že jeho cílem nebude více svobody pro ženu, ale snazší manipulace s ní.)

Bylo především určitým pokrokem, že se vůbec začalo uvažovat o ženách jako o sociální skupině, jejíž specifikum je dáno nejen biologickou odlišností ženy a její reprodukční funkcí, ale především odrazem této specifické role ženy téměř ve všech společenských vztazích, do nichž žena vstupuje. Znamenalo to přiznat, že

i za socialismu — a zejména při modelu akcentujícím v dané době především zaměstnaneckou roli ženy — má mateřství pro ženu ještě mnohé negativní sociální a ekonomické důsledky. I ty společenské vztahy, jejichž podstata je u obou pohlaví stejná, jsou pro ženu často modifikovány v nepříznivém směru přímými nebo nepřímými důsledky jejího mateřství (ať už skutečného nebo potenciálního), anebo jsou negativně poznamenány starým tradičně podcenivým pohledem na ženy jako bytosti v mnohém ohledu inferiorní. Biologická odlišnost, sociální důsledky reprodukční funkce a historická zátěž v pohledu na ženy jsou tedy vazbou sociální skupiny žen.

Ne nepodstatné bylo, že spolu s uznáním žen za sociální skupinu v širším slova smyslu šlo o poznání, že je to jednak skupina uvnitř nesmírně diferencovaná podle řady dalších znaků a jednak skupina, jež není pro všechny ženy trvale stejně důležitá a jejíž význam je téměř vždy menší než význam malých sociálních skupin, do nichž žena také patří — hlavně rodiny a malé pracovní skupiny.¹⁰

Pružnost československého přístupu spočívá v poznání, že požadavky tak diferencované skupiny, jakou představují ženy, nelze v žádném případě řešit jedním jediným opatřením.¹¹ Toto poznání nutí hledat a nalézat alternativy, které by obsáhly co nejvíce podskupin a uspokojily diferencované zájmy co největšího počtu žen. To také nedovoluje přijmout strnulé představy o rovnosti žen, jež by pro ně znamenala naprostou rovnost podmínek s muži, naprosto rovné právo, i pracovní. Takové rovné právo je totiž „co do svého obsahu právo nerovnosti, jako každé prá-

vo. Právo může dle své povahy existovat, jen používá-li se stejného měřítka: avšak nerovné jedince (nebyli by to různí jedinci, kdyby si nebyli nerovni) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po určité stránce, například v tomto případě pokud na ně hledíme *jen jako na dělníky*, a nevidíme-li na nich již nic jiného, nedbáme-li ničeho jiného... Aby se právo vyvarovalo těchto nesrovnalostí, muselo by být spíš nerovné než rovné.“¹²

Z těchto Marxových slov lze vycházet i při hledání skutečného obsahu, jaký má požadavek rovnoprávnosti žen. Jestliže jej chápeme jako politický a etický postulát, aby v žádné situaci, v žádném společenském vztahu nebyla žena poškozována a tlačena do horší pozice jen proto, že je žena, pak k tomu opravdu nestačí jen litera zákona stejná pro všechny. Rovné právo, v tomto případě ve společnosti materiálně ani duchovně dosud plně nerozvinuté (a v lecčems, pro ženy podstatně, dokonce zaostávající), nemůže dát nerovným jedincům ještě stejnou šanci. Pružný přístup k emancipaci, tj. k osvobození ženy, nesmí proto váhat sáhnout k nerovnostem v zákoně (například pracovním, ale i rodinném), jež by respektovaly ne pouze biologickou odlišnost ženy, ale i její dosud odlišnou a ve většině případů horší životní situaci. Zatím se ještě ukazuje, že aby žena měla opravdu rovné, tj. stejné možnosti k realizaci svých mnoha určení, musí jí společnost leckdy vytvářet v některých oblastech nerovné, tj. odlišné podmínky (právo na úpravu pracovní doby, na zkrácený pracovní úvazek, zvýhodnění v rodinném právu

¹⁰ To, co ženy především spojuje — jejich faktické i možné mateřství — je současně i rozděluje do řady podskupin. Na jednom okraji stojí mladé a bezdětné dívky, kterých se (zdánlivě) centrální problematika skupiny dosud nedotkla; jiný okruh tvoří vdané ženy bezdětné; pak vdané matky s dětmi, jejichž počet a věk může být dělitelkem pro další podskupiny; samostatnou podskupinu představují osamělé matky, které jsou jediným živitelem rodiny, a zde opět jsou poněkud odlišné problémy svobodných, rozvedených a ovdovělých matek; jinou podskupinu představují ženy v neproduktivním věku; ženy v domácnosti, osamělé staré ženy — a tak bychom mohli sociální skupinu žen dělit a specifikovat dále.

Reprodukční funkce ovšem není jedinou společenskou funkcí ženy. Proto jsou ženy — bezprostředně podle svého povolání, zaměstnání, věku, rodinného stavu, vzdělání, národnosti, náboženství atd. a zprostředkovaně podle těchto znaků svých manželů nebo rodičů — příslušnicemi celé řady dalších sociálních skupin v užším slova smyslu. Ovšem jejich včleňování a zařazování do skupin,

k nimž náleží bezprostředně, je téměř vždy, ať už silněji nebo slaběji, po kratší nebo delší dobu ovlivněno jejich biologickou specifitostí a jejími sociálními důsledky. To také přivádí ženy (zdaleka ne všechny, ne vždycky a ne automaticky) k pochopení jejich přináležitosti i k velké sociální skupině žen, jež má své zvláštní potřeby a zájmy, z nichž základní — dosažení rovného postavení žen ve společnosti — se jim nejčastěji projevuje v potřebě řešit konflikt jejich mateřské a ekonomické role.

¹¹ Například prodloužená placená mateřská dovolená bude podle odhadu vyhovovat asi 70% žen. Pro zbytek musí existovat i jiné řešení: dětská zařízení pro sociálně slabé rodiny, pro osamělé matky; individuální péče (chůvy, vychovatelky) o děti matek s nejvyšší kvalifikací — a totéž se týká téměř každého rozsáhlejšího opatření v ženské otázce.

¹² K. Marx, *Kritika Gothašského programu*; citováno z Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Svoboda, Praha 1950, s. 19. Podtrhl K. Marx.

apod.)¹³ Socialistická společnost si to uvědomuje, jako si to ostatně uvědomuje téměř celý civilizovaný svět; teď jde však o to, nedat se znovu vmanévrovat do pozice emancipátorů za každou cenu. Neprospělo by to ani teorii, natož pak praxi. A ta bude i pro konstrukci modelu společenských funkcí moderní československé ženy rozhodující. Teoretici totiž mohou vymyslet, zformulovat a propagovat opravdu krásný vyvážený model, odpovídající soudobé vědě o člověku i perspektivním cílům socialismu (a měli by to udělat), respektující jak specifčnost ženy, tak i její základní lidské určení (její specifčnost je ostatně jedním z nich); avšak bez postupných a uvážených změn v praxi a myšlení lidí by takový model zůstal jen zaprášenou atrapou ve výkladní skříni, zatímco na ulici by se „nosilo“ něco jiného. Přesto však lze už dnes říci, jak se patrně v nejbližší budoucnosti bude vyvíjet komplex společenských funkcí ženy.

Marxistický model společenských funkcí ženy nerozlučně souvisí s marxistickou analýzou a koncepcí funkcí současné rodiny; jsou to spojité nádoby. Rozběžnost modelu současné ženy a soudobé rodiny, divergenci požadavků rodinné a socioprofesionální sféry pocítují samozřejmě nejživěji ženy samy. Její důsledky však nese těžce jak rodina, tak i celá společnost. Pro sociology zabývající se postavením ženy je už po léta evidentní, že jakýkoliv pokrok v emancipaci ženy jako lidské bytosti je neuskutečnitelný bez takových změn ve struktuře a funkcích rodiny, které by braly v úvahu celý komplex společenských funkcí ženy. Marxistická analýza soudobé rodiny může pak svými poznatky a závěry významně přispět k urychlení tohoto procesu změn.

Domnívám se, že účast žen na společensky produktivní práci musí i nadále zůstat základem marxistického pojetí společenských funkcí ženy. Československé hospodářství svou strukturou a technickou úrovní nejen umožňuje, ale i vyžaduje relativně vysoké použití ženské pracovní síly. Malý populační přírůstek rovněž od-

kazuje k ženám jako hlavnímu rezervoáru dalších pracovních sil. Nepřestává platit to, že ekonomická aktivita ženy je za příznivých podmínek i nezbytným faktorem jejího osobního rozvoje, je základem rovnoprávnosti ženy. V socialistické společnosti, kde společensky užitečná práce je jednou z nejvyšších hodnot a kde se neustále rychle zvyšuje odborná kvalifikace žen pro takovou práci, je jakékoli prudké snižování ženské zaměstnanosti či dokonce její odmítání ekonomicky i politicky nepřijatelné. Může být však všeobecně akceptováno jen za předpokladu, že se urychleně budeme snažit vytvořit pro ně příznivé objektivní podmínky.¹⁴

K nim patří v první řadě efektivní využívání pracovní síly, jež by perspektivně přineslo další celkové zkrácení pracovní doby. Patří sem řada opatření k racionalizaci a modernizaci dosud nutných domácích prací a takový rozvoj terciárního sektoru, který by svými dobrými a cenově přístupnými službami zmnožil volný čas zaměstnaných žen. Tak totiž je třeba dnes chápat starý požadavek Engelsův, aby se práce v domácnosti změnila v odvětví společenské výroby.

Pokud jde o rozpor mateřské a ekonomické role ženy, měla by socialistická společnost širokou paletou opatření a zařízení umožnit ženám svobodnou (ekonomickým tlakem neovlivňovanou) volbu, jakým způsobem jej chtějí řešit: zda zůstanou v době aktivního mateřství doma, což by jim mělo umožnit prodlužování placené mateřské dovolené a státem vyplácený mateřský příspěvek, nebo zda svěří své dítě jeslím, příbuzným nebo placeným chůvám, aby nemusely přerušit své zaměstnání.

V zájmu harmonického vývoje dětí by pak socialistická společnost měla působit všemi svými výchovnými prostředky na to, aby se v obecném povědomí začalo místo o mateřské roli uvažovat o roli rodičovské a o oboustranné odpovědnosti rodičů za výchovu dětí. Současná šetření o využití časového fondu domácnosti totiž ukazují na povážlivě malý podíl otců

¹³ Vždy je však třeba velké opatrnosti. Důsledky dobře myšlených opatření, úprav, jež měly chránit ženy a přinést jim prospěch, se mohou obrátit proti nim, protože se neberou v úvahu všechny okolnosti – viz například paušální zákaz noční práce žen (tisíce jich nelze přeházet na jinou práci vůbec nebo bez značného snížení výdělků), seznam prací zakázaných ženám v zemědělství (nezbyly by pro ně žádné práce; nejen jezdit na stroji, ale

i dojit, okopávat řepu, vybírat brambory by směli jen muži), speciální dvoutleté školy pro dívky (v současné době neposkytují žádnou ucelenou kvalifikaci, pro jejich absolventky není umístění) atd.

¹⁴ Ponechávám zde stranou změny v samém charakteru práce, postupné omezení stereotypní nenáročné práce a růst prací kvalifikovaných, tvůrčích.

v péči o děti, jenž v sobě skrývá vážná nebezpečí nevyváženého vývoje dětí, zejména chlapců; projevuje se u nich buď v okázalé masculinitě demonstrované obvykle agresivním chováním, nebo naopak v připodobňování hochů divčímu zjevu (účesem, oblečením), ve směřování k uni-sexu, což je obojí nežádoucí a což lze mimo jiné vykládat i omezením otcovské role v moderní rodině pouze na roli jejího hlavního živitele.

Ani další požadavek klasiků marxismu-leninismu, totiž aby se péče o děti a jejich výchova staly věcí veřejnou, není třeba házet do starého železa. V různých formách a s různou silou se už dávno prosazuje v takových opatřeních, jako je převzetí vzdělání a výchovy dětí veřejným školstvím, rozvojem školního stravování, systémem rodinných přídavků a daňových úlev rodinám s dětmi, regulací cen dětského ošacení a obutí, nejnověji pak u nás mateřským příspěvkem na druhé a další narozené dítě zaměstnané ženy. Tato všeobecná tendence socialistického státu přebírat ve stále větší míře hmotné náklady péče o dítě je současně i náběhem k tomu, aby se snižovaly i hospodářské (v tomto případě zaopatřovací) funkce rodiny.

Tato tendence však neznamená negaci výchovné funkce rodiny a popření významu, jaký mají interakce dítě-rodice pro zdravý psychický i fyzický vývoj příští generace. V Engelsově studii o postavení dělnické třídy v Anglii jsou pasáže (tam, kde mluví o vlivu tehdejší zaměstnanosti žen na rozklad rodiny), které jako by předjímaly výsledky soudobé psychologie a pediatrie svým zdůrazněním, jaký pozitivní vliv má péče matky o děti nejútlejšího věku pro jejich další vývoj a jejich postoj k nové rodině, kterou v budoucnosti samy založí. Engels zde má mnohem blíže k Bowlbymu než k St. K. Neumannovi, který v knize Monogamie (1932) striktně vyžadoval, aby rodiče jako lidé odborně nekalifikovaní předali od malička své děti do kolektivní výchovy vedené zkušenými pedagogy.

Současné pojetí kolektivní výchovy v jeslích, které ji chápe jako doplněk, ale v žádném případě jako náhradu rodinné výchovy, není tedy nikterak v zásadním rozporu s představami klasiků marxismu-leninismu a momentálně nejlépe odpovídá

současným československým podmínkám. Respektují totiž zájmy ženy jako samostatné lidské bytosti, která by neměla být mateřstvím ochuzována o svou seberealizaci i v jiné oblasti než jen rodinné, jestliže k tomu má schopnosti a cítí se k tomu povolána; je v souladu s potřebami zdravého vývoje dítěte, jehož všechny potřeby nemůže dnešní malá dvougenerační rodina trvale uspokojovat; umožňuje rodině dosahovat zaměstnáním ženy žádoucí životní úrovně a současně uvolňuje pro společnost nezbytný počet ženských pracovních sil.

Jestliže všechna výše předpokládaná opatření rozšíří podstatně volný čas žen, lze teprve očekávat, že relativně vysoká vzdělanostní a kulturní úroveň československých žen nalezne své uplatnění i ve sféře politické a že se postupně bude v komplexu jejich společenských funkcí zvyšovat i specifická váha jejich funkce veřejné, že stále větší část žen se bude měnit z politického objektu v politický subjekt, jak to konečnou předpokládá proces upevňování a rozvoje socialistické demokracie. Ale to už by byla jiná, obšáhrlá kapitola.

Резюме

Л. Гакова: Размышления и импульсы для понимания общественных функций женщины

В современном чехословацком обществе наблюдается в связи с колебанием традиционных и зарождением новых ценностей кризис модели общественных функций женщины. Рядом с марксистской моделью женщины, выполняющей параллельно свою профессиональную, семейную и гражданскую роль и выступающей вполне равноправным и равноценным партнером мужчины, упорно держится и традиционная модель средних слоев, которая видит основные функции женщины в ее функциях матери, жены и хозяйки в домашнем хозяйстве. Первая модель подчеркивает активность женщины вне семьи, в более широкой общественной области, вторая модель выдвигает самоотверженность женщины в рамках семейной ячейки.

Первая модель пока опережает материальные и духовные возможности времени; вторая модель, как отжившая, находится в противоречии с потребностями настоящего и будущего. Однако в силу объективных пренятствий, которые в нашей действительности встают на путь осуществления первой модели, становится вторая модель более привлекательной и упорно держится в мышлении людей.

Обе модели исходят из разных ответов на тот самый вопрос, о т. н. естественной сущности женщины. Традиционная модель исходит (или эксплицитно или имплицитно) из убеждения,

что биологическое отличие женщины одновременно ее социально детерминирует, что из специфической роли женщины при репродукции человеческого рода исходит и социальное положение, роль и функция, занимаемые женщиной в обществе. В противоположность этому марксистская модель общественных функций женщины исходит из понимания человека как общественного существа, биологические свойства которого нельзя исследовать вне общественного контекста. Ни так называемая естественная сущность женщины, основой которой является биологическая специфичность женщины, не представляет что-то фатальное, данное природой, но развивается в процессе социализации женщины в обществе, которое установило разные образцы поведения для мужчин и женщин и которое создает в интересах своего успешного функционирования определенную модель роли мужчин и женщин. Эти образцы поведения и модели роли обусловлены прежде всего обществом; в отличие от неизменности биологической специфичности мужчины и женщины они значительно отличаются в разных эпохах и культурах.

Для того, чтобы марксистская модель общественных функций женщины стала действительно «желаемой схемой», с которой связаны ценности, которым надо подражать и которые надо повторять», надо выполнить некоторые условия. Во-первых, это условия материальные, единственные, которые могут длительно ослаблять конфликт между профессиональной ролью и ролью матери и освободить женщину для выполнения гражданской роли. Во-вторых — надо преодолеть закостенелый эманципационный подход к модели женщины, рассматривающий равноправие женщин, в противоречии с настоящим марксизмом, только как абсолютное равенство в условиях и результатах и не учитывающей ни уже существующую и все продолжающуюся дифференциацию женщин, ни ограничивающее воздействие современного материально-технического базиса. Осуществление марксистской модели общественных функций женщины не возможно без дальнейших изменений в современной семье; для этой модели более благоприятны изменения по направлению к эквивалентной, а не комплементарной роли отца и матери.

Summary

Libuše Háková: Considerations on and Impulses to the Conceptions concerning the Social Functions of Woman

In connection with the instability of the traditional values and with the emergence of new ones in the contemporary Czechoslovak society we also notice a crisis in the model of the woman's social functions. Besides the Marxist model of the woman simultaneously performing her professional, family and civic role, who is an equivalent partner of man enjoying equal rights, it is also the traditional middle-class model considering the basic functions of woman to be her functions of mother, wife and housekeeper of the family household that tenaciously continues to prevail. The former model accentuates the activity of woman in

the outward direction, towards broader social entities, the latter stresses the self-sacrifice of woman in the inward direction, towards the family cell.

For the time being, the first model runs ahead of the material and spiritual possibilities of our time. The second model, being obsolete, is in contradiction to the needs of both the present and the future. But due to the force of objective obstacles by which our reality hinders the realization of the first model, it is the second model that becomes more attractive and persistently continues to hold its own in the thinking of people.

The basis of the construction of both the models supplies different answers to the question of the so-called natural substance of woman. The traditional model proceeds (explicitly or implicitly) from the conviction that the woman's biological dissimilarity simultaneously determines her socially, that the specific role of woman in the reproduction of mankind also gives rise to the social position, role and function assumed by the woman in society. In contrast to this, the Marxist model of the social functions of woman proceeds from the conception of man as a social being whose biological qualities cannot be examined outside the social context. Not even the so-called natural substance of woman, the core of which is the biological specificity of woman, is a natural fatum; it assumes its form in the course of the socialization of woman in society that has established different behaviour patterns for men and for women and that, for the purpose of ensuring its successful functioning, creates a specific model of male and female roles. These behaviour patterns and models of roles are, to a major extent, socially conditioned; while the biological specificity of man and woman does not change, they differ significantly in different epochs and cultures.

Certain conditions must be fulfilled in order to turn the Marxist model of the woman's social functions into a "desirable scheme connected with such values that should be imitated and repeated". In the first place it is the material conditions which alone can permanently mitigate the conflict between the professional and the material role of woman and give her room for fulfilling her civic role. In the second place, it is a matter of overcoming the rigid emancipation approach to the model of woman which, in contradiction to real Marxism, conceives the equality of rights of men and women only as an absolute equality of conditions and results and takes no account of either the already existing and continually progressing differentiation of women or of the limiting influence of the contemporary material and technical base. The realization of the Marxist model of the woman's social functions is impossible without continual changes in the modern family; this model is more furthered by changes towards equivalent roles of father and mother than by changes towards their complementary roles.